

N U C U L A E.

APPOSUIT

S. A. NABER.

Biennium est ex quo Allardus Piersonus, postquam me in operis societatem adscivit, in *Verisimilibus* exposuit, quomodo Paulinas Epistulas censeret esse interpretandas. Ex lectione saepius repetita, quam abhinc annos decem instituimus, quo fere tempore Piersonus Amstelodamum rediit in urbem natalem, id quidem nobis constare videbatur frustra interpretes hucusque desudavisse, ut obscuras Apostoli sententias utcumque explicarent atque hinc tantum non inviti eo delapsi sumus, ut quaereremus, num forte trita via relictia per vespes et invias cautes investigari posset callis, qui tandem eo duceret quo omnes tenderent. Sumus suspicati in epistulis quas pertractavimus, haud pauca latere fragmenta, quae Iudeus olim in Iudeorum gratiam conscripsisset quaeque postea a Christiano viro fuissent retractata, quem ut brevitati simul et perspicuitati consuleremus, Paulum Episcopum appellare consuevimus. Deinde, uti fit, multi de nostris communibus studiis pronunciarunt, quid sibi videretur, sed solo fortasse Lomanno excepto, qui eodem fere tempore instituerat quaerere essentiae *externa* argumenta, quibus demonstrari posset genuinam esse Pauli quae fertur, Epistulam ad Galatas, quantum comperimus nemo fuit in his quidem terris cui nostram coniecturam aliquatenus probare potuerimus, quum omnes contenderent periculosam esse rationem, ad quam prope modum desperatione adacti essemus, sed simul aut callide dis-

simularent aut sponte obliviscerentur, se non magis expedire posse, quae acutissimos interpretes iam dudum frustra torsissent. Itaque mutato consilio, ut hoc tamen persuadeam vulgaribus remediis et minutis correctiunculis nihil profici, continebo me intra unam Epistulam, quae ad Galatas data fuit, et nihil enotabo praeter ea quae mihi mira et inexplicabilia visa sunt. Interpretes quae intelligunt, in clara luce ponere solent et quae minus assequuntur, relinquunt in umbra: equidem nunc plane contra faciam. Ac scio quidem in nonnullis eorum quae subscripta sunt, explicationes olim tentatas esse et hodie quoque colorem quaeri iis, quae primo obtutu nostras artes eludunt, sed quemadmodum sagittarum fasciculus robusto viro renitetur, quum singulas confringere expeditum sit, etiamsi non satis sit virium in *singulis* quae obmovebo, tamen uti spero lectores concedent, non multum relinquunt praesidii in contortis interpretationibus, si *universa* consideraverint, quae nunc sub uno conspectu collocabuntur. Nuculas equidem praebebo; nucifrangibulum praebeto qui poterit¹⁾.

I. Minime assequor, quibus lectoribus Paulus Epistulas suas destinaverit. In Evangelii tenemus auditores, qui simplicissimas Iesu parabolas vix intelligunt; discipuli ipsi interdum incredibilem in modum caecutiunt, veluti Matth. XVI, 7. Etiam si lubenter concedam in ea re Evangelistarum fuisse quandam exaggerationem, vide tamen Paulum, ut solus quantum novimus inter omnes, vix viginti annis post Iesu discessum de astrusis et spinosis quaestionibus disputet, nec tantum coram discipulis suis, nam viva voce fortasse explanare potuit quae minus recte accepta fuerant etiam ab iis, qui magistrum aliquamdiu audierant, sed ut epistulas scribat obscuras et δυσνοήτους ad eos quibuscum per brevissimum tempus una fuerat. Secundum Holtzmannum *Introd.* p. 96 tritt in jedem Briefe uns eine Schwergeburt, ein Produkt langen und angestrengten Nachdenkens entgegen: itaque ne compendia quidem sunt eorum quae

1) Steckius editurus est librum de Epistula ad Galatas, cuius folia a prelo maddida deinceps Lomanno misit, qui deinde mihi quoque legenda dedit. Equidem Steckii doctrinam et acumen ingenue miratus sum, sed quum opusculum meum iam absolutum esset, non nisi in addendis hic illic respicere potui.

Apostolus olim, quum praesens adesset, docuerat. Deinde affirmat Reussius alicubi de contionibus in Actis Apostolorum partim quidem nihil in iis reperiri praeter locos quosdam communes, sed hoc quoque fieri naturae et temporibus convenienter; similiter Bleekius *Introd.* p. 411: *gewiss können wir voraussetzen, dass wir sie (nimirum contiones in Actis) nach ihrem wesentlichen Inhalte und Gedankengange besitzen. Dafür spricht auch die Angemessenheit einer jeden derselben in ihrer Art und nach den Umständen: per me licet, sed qui de illis contionibus pronunciat, eas referre modum, quo veteres Apostoli concionarentur, idem debet negare Paulum, dum Epistulas conscriberet, sapienti consilio usum esse. Ecquis serio credit Galatas, sive ex Judaeis, sive ex Gentilibus Christiani fuerint, vel minimam partem intelligere potuisse eorum quae non hodie tantum interpretibus negotium facessunt, sed etiam antiquitus δυσνόητα erant, sicuti scribitur in altera Petri Epistula?* Audi Holtzmannum *Introd.* p. 133: *Daher schon in den Paulusbriefen eine mit Mitteln rabbinistischer Dialektik und Schriftgelehrsamkeit auferbante Gnosis vom Sohne Gottes, der nach dem Fleisch am Kreuze als Sühnopfer stirbt, um nach dem Geiste zum Abbilde der Herrlichkeit Gottes in verklärter Menschengestalt aufzuleben und die Herrschaft über eine aus allen Völkern gesammelte Gemeinde anzutreten.* Ita est: ante Trajani tempora Ecclesia οὐπω ἔφθαρτο ἀκοαῖς μηταῖαις, ut scribit Hegesippus apud Eusebium Histor. Eccl. III 22. 7, nec tamen minus in Pauli Epistulis iam cernimus vestigia primitivae cuiusdam γνώσεως, qua de re Hilgenfeldus satisfaciet *Introd.* p. 653. Video quoque in Actis Festum laudare Pauli doctrinam, neque eam demiror in homine Cilice, nam Strabo IV. 10. 13 urbem Tarsum celebrat propter σπουδὴν πρὸς τε φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην παιδείαν ἐγκύκλιον. Sed sit eius dialectica Rabbinica, ut ait Holtzmannus, et longe remota ab logices Aristotelicae praeceptis: quid attinebat scribere, quod de plebe lectores non poterant suo pretio aestimare? Illud certe omnium minime mirandum, Epistularum illarum per centum annos in prisca Ecclesia vix tenuia vestigia reperiri, qua de re Lomannus egit. Sed peculiare argumentum est ad quod recurrit Ferd. Christ. Baurus in libro *de Paulo* p. 276, ut fidem tueatur quatuor Epistularum priorum: *Sie tragen den Character paulinischer*

Originalität so unwidersprechlich an sich, dass sich gar nicht denken lässt, welches Recht je der kritische Zweifel gegen sie geltend machen könnte. Incurrit in oculos quam infirmum hoc argumentum sit: quaeritur utrum Epistula ad Galatas conscripta sit circa annum 50 an centum annis post: litem ut dirimat, Bau-rus respondet scriptorem ubique suum esse; verum quid hoc ad rem? Ut reliqua taceam, nonne etiam altero saeculo post Christum natum scriptor quicunque is fuit, suus esse potuit¹⁾?

II. Nonne mirum est Paulum ad scribendum animum appulisse, quo tempore, uti asseverat ipse, omnis πίσις esset ἐξ ἀκοῆς? Audi modo Rom. X 14: πῶς οὖν ἐπικαλέσωνται εἰς ὅν οὐκ ἐπίτευσαν; πῶς δὲ πιεύσωσιν οὗ οὐκ ἤκουσαν; πῶς δὲ ἀκούσωσιν ἄνευ κηρύσσοντος; πῶς δὲ κηρύξωσιν ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσιν; itemque Gal. III 2, 1 Cor. XV 1, 1 Thess. II 11, 2 Thess. II 5 provocat ad ea quae dixit, non ad ea quae scripsit. In Ecclesia scriptura sero demum caput exseruit, nec certe ante Hierosolyma expugnata, neque aliter hoc potuit fieri, quum constet de plebe homines illitteratos fuisse, qui primum sese Christo addixerint. Disertum testimonium est 1 Corinth. I 26: (ὑμεῖς) οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς· ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεός. Admirabile est videre, quomodo viri docti hoc optime norint, simulque cum meminisse oporteat, obliviscantur. Veluti scribit Reussius *Introd.* p. 404: *Die schnelle Verbreitung des Christenthums in dem Jahrhundert seiner Entstehung war lediglich das Werk der apostolischen Predigt und der Begeisterung welche dieselbe bei dem am Glauben verarmten und nach geistiger Nahrung verlangenden Volke erregen musste. Schrift und Bücher hatten keinen Anteil an dieser erstaunlichsten aller Eroberungen. Die Unterrichtsweise der christlichen Glaubensboten machten dieselben überflüssig und vermöge ihrer Beschaffenheit und nächsten Bestimmung konnten sie nur da von Nutzen sein, wo die neuen Ideen schon Wurzel gefasst hatten.* Haec si probabuntur, quaero quem usum Paulinae Epistulae habere potuerint: si respondebitur Apostolum scripsisse ad Ecclesias a se ipso recens conditas, Paulina dogmatica iam

1) cf. Steckius p. 352.

imbutas, reponam eum vix unum mensem Thessalonicae fuisse, antequam Epistulam eo mitteret, quod sane parum est ipso Holtzmanno iudice p. 233; deinde videmus compositam fuisse ad Romanos Epistulam, antequam Aeternam Urbem adiisset. Quin et Clemens Alexandr. Strom. I p. 323 Pott., qui Pauli Epistulas diligenter lectitavit saepissimeque exscribit, provocat tamen ad veterum doctrinam quasi per manus traditam; verba eius haec sunt: ἀλλ' οἱ μὲν τὴν ἀληθῆ τῆς μακαρίας σάζοντες διδασκαλίας παράδοσιν εύθὺς ἀπὸ Πέτρου τε καὶ Ἰακώβου, Ἰωάννου τε καὶ Παύλου τῶν ἀγίων ἀποσόλων, παῖς παρὰ πατρὸς ἐκδεχόμενος, δίλυγοι δὲ οἱ πατράσιν ὅμοιοι. Non nova et inaudita haec sunt, sed quae multi saepe inculcarunt et inter nostrates Koetsveldus, cuius solidam doctrinam et egregias animi ingeniique dotes multi suspiciunt, sed vix quisquam tantum quantum oportet. *Niet de Schrift*, inquit, *als een geschreven en afgesloten wetboek voor de Christelijke Kerk*, was haar eerste grondslag, maar *de mondelinge traditie, de Apostolische overlevering*. Inter Galatas autem, ut illuc redeam, paucissimos fuisse confido philosophice tinctos: si quid norant, norant vetus Testamentum, quod in Synagogis praelegebatur; sed fac recitatam fuisse Pauli Epistulam, sicuti verosimiliter factum est propter Coloss. IV 16; fac saepius fuisse recitatam: quotusquisque intellexisset quod ne nos quidem commode intelligimus, quibus Alexandrina philosophia haud parum melius nota est, quam illitteratis hominibus, philosophiae et dialectices involucrorum et integumentorum expertibus? Hic dignus est qui laudetur Eusebius Hist. Eccl. III 24, ubi Apostoli dicuntur σπουδῆς τῆς περὶ τὸ λογογραφεῖν μικρὰν ποιήσασθαι Φροντίδα ipseque Paulus οὐ πλέον τῶν βραχυτάτων ἐπιτολῶν γραφῆ παραδοῦναι, quod Eusebius addidit, quum illa aetate Epistulae iamdudum in canonem essent receptae; sed magis etiam me advertit quod de se ipso praedicat Papias apud eundem III 39: οὐ γὰρ τὰ ἐκ τῶν βιβλίων τοσοῦτόν με ὡφελεῖν ὑπελάμβανον δον τὰ παρὰ ζώσης Φωνῆς καὶ μενούσης. Aliquanto convenientius foret, si Paulus de doctrina sua scripsisset ad amicos pietate conspicuos, quorum magna esset in dissitis Ecclesiis auctoritas, quemadmodum Epistulae circumferuntur ad Titum et ad Timotheum: cf. 2 Tim. II 2: ἀγαπουσας παρ' ἔμοι διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράλου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες

ικανοὶ ἔσονται καὶ ἐτέρους διδάξαι. Miseret me homuncionum qui lacte debuerant nutriri, quibus fere nihil praebetur praeter arida quaedam θεολογούμενα de circumcisione. Quod in Actis videmus, multae erant mulierculae quae Paulum expetebant audire et constat longe maiorem numerum fuisse τῶν ιουδαιίζουσῶν inter Gentiles quam τῶν ιουδαιίζοντων. istas tale argumentum mediocreiter allicere debuit. De quatuor Epistulis praecipuis scribit Holtzmannus p. 98 visas eas esse *der neueren Kritik als das feste Land, von welchem aussichtsvolle Entdeckungsreisen zu unternehmen, als die Operationsbasis, auf welcher weitreichende Combinationen aufzubauen sind.* Apparet δρμητήριον illud haud satis tutum esse ab hostium incursionibus.

III. Nunc Reüssium conferamus *Introd.* p. 268: *So lange der christliche Unterricht wesentlich auf dem Wege der mündlichen Ueberlieferung ertheilt wurde, d. h. bis in die Mitte des zweiten Jahrhunderts, gab es in den Gemeinden keine regelmässigen Vorlesungen als etwa die aus dem alten Testamente. Die Briefe, welche einzelne Gemeinden von Aposteln erhalten hatten, scheinen als zunächst für Bedürfnisse des Augenblicks berechnet, nach der öffentlichen Lesung beim Empfange, nicht wieder in bestimmten Zwischenräumen vorgenommen worden zu sein.* Haec omnia video aliunde idoneis argumentis comprobari; verum si quidem haec vere observata sunt, cur Paulus quum suarum rerum satageret, in occupatissima vita duxit operae pretium, uti ait Holtzman-nus, laboriose parturire theologicas disquisitiones, quas nemo admodum requireret? Quodsi autem scripsit, quis curavit ut per centum annos neglectae tamen servarentur?

IV. Quoniam primis temporibus inter Christianos rarum erat literarum commercium, erant delecti viri ad id constituti, qui Ecclesias deinceps inspicerent et emendarent si quid fuisse peccatum et constitutiones sive novas ordinarent, sive veteres auctoritate sua confirmarent. *Ἄποστοι* dicuntur Rom. XVI 7. Sic Act. VIII. 14 mittuntur Petrus et Iohannes Samariam. Act. IX 32 Petrus διέρχεται διὰ πάντων venitque Lydda. Act. XI 22 mittitur Barnabas Antiochiam. Act. XV 25 non satisfacit Apostolorum epistula, sed una cum Barnaba et Paulo mittunt Iustum et Silam

διὰ λόγου ἀπαγγελοῦντας τὰ αὐτά· adeo literis non confidunt. Act. XV 35 vult Paulus ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς κατὰ πόλιν πᾶσαν ἐν αἷς κατήγειτε τὸν λόγον τοῦ κυρίου, πῶς ἔχουσιν. Act. XV 41 idem Paulus peragrat Syriam et Ciliciam ἐπισημίζων τὰς ἐκκλησίας itidemque Galatiam et Phrygiam Act. XVIII 23. Secundum 1 Cor. IV 17 Paulus Timotheum ad Corinthios mittet, διε ὑμᾶς ἀνακυνήσει τὰς ὁδούς μου ἐν χριστῷ, καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω. In altera Epistula ad Corinthios videmus idem munus Tito fuisse mandatum, in Ep. ad Philipp. II 19 Timotheo; Ioanni autem Marco et Iesu Iusto Coloss. IV 10; Timotheo denique 1 Thess. III 2. Adde praeterea 2 Tim. IV 10 et Tit. IV 12: viva voce, uti vides, utuntur et literis ultiro citroque missis parum tribuitur.

V. Quamquam Paulus in Epistulis longissime absit ab Attica elegantia, tamen haud temere mihi affirmare posse videor, multo eum purius scripsisse quam potuisset exspectari. Commodo Graece loquebatur et commode Graece scribebat multo que commodius quam ferebat vitiosissima aequalium loquela. Sunt tamen qui demonstrent ei „luctandum” fuisse cum Graeci sermonis aspritudine et inopia: etiamne post Alexandrinos philosophos πλατωνίζοντας? Artis vocabula, qualia sunt δόξα vel εἰρήνη, habeant Hebraicum colorem: morosus censor sit oportet qui hoc improbet vel fastidiat. Evidem currentem calatum et nimis festinantem saepe animadverto: numquam autem hominem eluctantium verborum. Lecta Apocalypsi si te converteris ad Paulinas Epistulas, coelum te mutavisse credideris et doctum virum agnosces in philosophorum scholis eruditum neque ab rhetorices studiis alienum. Sunt quae displiceant: saepe nimis concise argumentatur ita ut demonstrationis ratio non nisi aegre appareat. Quod Reussius vere autumat, dum exhortatur, dum exaggerat, dum exclamat, dum rogitat, dum lectores denique potenter allicit et devincit, pullulant ἀνακόλουθα, ἐλλείψεις, παρενθέσεις, cetera id genus et allegoriae variaeque praeterea orationis figurae crebrius occurrunt quam velles. Dum manus scribendo lassatur, mens cogitationum undecumque irrumpentium numero propemodum obruitur: haec omnia concedo itidemque quae in eandem sententiam Holtzmannus scripsit p. 231; nec tamen minus qui has Epistulas scripsit, quisquis scripsit,

is Graecam linguam, quantumvis a pristina puritate descivisset, in domo paterna quotidie audierat et in schola fuerat doctus. Errant qui credunt Paulo arduum opus fuisse animum applicare ad Graecam scriptionem: ipse secum cogitabundus et mussitans Graece loquebatur et si quid in his Epistulis deest ad perfectionem, non erit hoc repetendum ab sermonis ignoratione. Quo quis Graece melius novit, eo rectius eam rem aestimare poterit. Scripsiter Paulus per me licet, obscure nimis et in demonstrationibus argumentorum ordo et nexus imperfecti sint: at multo imperfectius scripturus fuisse, si Hebraice vel Aramaice collibuisset scribere. Totum hoc cuiusmodi sit, a peritis iudicibus potest sentiri: imperiti de ea re non habent testimonii dictionem.

VI. Cui scriptori illas Epistulas debemus, is scripsit post alios habuitque exempla ad quae se componeret. Sentire hoc possum: non possum demonstrare: dum lego, tractare mihi videor nummos longo hominum usu detritos, ut neque capita neque navia appareant. Ipsa saepe verborum copia facit ut aures tinniant, non tantum in Epistula ad Ephesios. Ne sit oratio eleganter calamistrata, sed calamistrata est, non qualem natura mortales docuit. Eadem recurrent et ad satietatem usque recurrent et iterantur; nam verborum sonus implet aures, sed consuetudo fecerat, ut talia incogitanter pronunciarentur et audiarentur. Perierat sine vestigio priorum hominum simplicitas et non fucata severitas, et si quis haec scripta fuisse contendet Paulo Apostolo, quem ex Actis quodammodo novimus, iamdudum mortuo, quum Ecclesia Christiana coepisset caput efferre, ἐκῶν ἀεκόντι γε θυμῷ sententiam sequar, cui frustra obnitor, nam magna est veritas et praevalebit.

VII. Hic recte fortasse responderi poterit multa olim simplicius enunciata fuisse, sed retractationibus amplificata, quum longe plura adscriberentur quam resecarentur idque verosimillimum poterit videri, postquam Manenius nuper commendavit Marcioniticam, id est multo simpliciorem recensionem Epistulae ad Galatas. Verum alia multa restant, quae numquam Paulo tribui debuerant. Ante reliqua omnia eo refero exaggerationes et obtestationes et dejerationes, quae modum longe excedunt.

Ecce. Rom. I 7: μάρτυς γάρ μου ἐσιν δὲ θεὸς φῶ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ οὐρανοῦ αὐτοῦ, ὃς ἀδιαλείπτως μνεῖαν ὑμῶν ποιοῦμαι πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου δεόμενος. Itane ἀδιαλείπτως ad Romanos quos numquam viderat? Pariter Rom. IX 1: ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, συμμαρτυρούσης μοι τῆς συνειδήσεως μου ἐν πνεύματι ἀγίῳ, ὅτι λύπη μοι ἐσι μεγάλη καὶ ἀδιάλειπτος δδύνη ἐν τῇ παρδίᾳ μου. Deinde vide ut Apostolus vehementer protestando nimis se efferat 1 Cor. IV 9: δοκῶ γάρ, δὲ θεὸς ὑμᾶς τοὺς ἀποσόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν, ὃς ἐπιθανατίους, ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις (Απ. γέλως τοῖς ἀνθρ.). ὑμεῖς μωροὶ διὰ Χριστοῦ, ὑμεῖς δὲ Φρόνιμοι ἐν Χριστῷ· ὑμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί· ὑμεῖς ἔνδοξοι, ὑμεῖς δὲ ἀτιμοί. ἄχρι τῆς ἀρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν καὶ διψῶμεν καὶ γυμνυτεύομεν καὶ κολαφίζόμεθα καὶ ἀστοῦμεν καὶ κοπιῶμεν ἐργαζόμενοι ταῖς ἴδιαις χερσὶν, λοιδορούμενοι εὐλογοῦμεν, διωκόμενοι ἀνεχόμεθα, βλασφημούμενοι παρακαλοῦμεν, ὃς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἔως ἀρτι. Mox 1 Cor. XI 2: μιμηταὶ μου γίνεσθε, καθὼς κάγὼ Χριστοῦ. Patres Dordraceni interpretantur nos Ecclesiae doctores debere sequi et imitari, quatenus illi Christum sequantur et imitentur; quod si probabitur, fuisset multo simplicius scribere: μιμηταὶ γίνεσθε Χριστοῦ, nec sui mentionem facere. Et 2 Cor. XI 10: ἐσιν ἀλήθεια Χριστοῦ ἐν ἐμοὶ ὅτι οὐ καύχησις αὕτη οὐ φραγήσεται εἰς ἐμέ. Et Philipp. I 8: μάρτυς γάρ μου δὲ θεὸς ὃς ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις Χριστοῦ Ἰησοῦ. Et 1 Thess. II 18: ὑθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἐγὼ μὲν Παῦλος καὶ ἀπαξ καὶ δίς, καὶ ἐνέκοψεν ὑμᾶς δὲ σατανᾶς. Et 2 Cor. I 23: ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν, ὅτι Φειδόμενος ὑμῶν οὐκέτι ἥλθον εἰς Κόρινθον. Et Galat. I 20: ἀ δὲ γράφω ὑμῖν, ἵδοὺ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ὅτι οὐ ψεύδομαι. Et 1 Thess. V 27: ἐνορκίζω ὑμᾶς τὸν κύριον ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιτολὴν πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς. Et quam immodice de vitae periculis quae adiit 2 Cor. XI 23 sqq.! Et 1 Thess. I 6: ὑμεῖς μιμηταὶ ὑμῶν ἐγενήθητε καὶ τοῦ κυρίου. Et quae propemodum mihi sacrilega vox videtur Gal. IV 14: ὃς ἀγγελον θεοῦ ἐδέξασθε με, ὃς Χριστὸν Ἰησοῦν. Itemque nimis adulatorie 1 Thess. IV 9: αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδιδακτοὶ ἐσε εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους similiterque in altera Epistula init. Contra quam severe 1 Tim. I 20: οὖς παρέδωκα τῷ σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν,

nec video quomodo quis ad bonam frugem se recipere possit in schola Satanae. Et 2 Tim. IV 14: Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλὰ μοι κακὰ ἐνεδείξατο· ἀποδώσει αὐτῷ ὁ κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Quotusquisque ad tam enormes sententias inter legendum atten-dit! Miratur Straatmannus de *Paulo* p. 256 Apostoli orationem in Actis XX 18 sqq. totam esse compositam ad defensionem sui, sed quam solet in Epistulis idem omnem lapidem movere ut culpam a se avertat. Solebat autem audientius scribere quam loqui: 2 Cor. X 10: αἱ ἐπισολαὶ μέν, Φασι, βαρεῖαι καὶ ἴσχυραι· ή δὲ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενής καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος.

VIII. Όδοῦ πάρεργον, quamquam res ad praesens argumentum nihil pertineat, iuvat laudare Rom. I 23: ἥλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου θεοῦ ἐν δμοιάματι φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ ΠΕΤΕΙΝΩΝ καὶ ΤΕΤΡΑΠΟΔΩΝ καὶ ΕΡΠΕΤΩΝ. Extra Aegyptum vix quisquam in eam cogitationem incidisset¹⁾). Itidem, quod statim sequitur: αἱ θήλειαι μετήλλαξαν τὴν Φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν· δμοίως δὲ καὶ οἱ ἄρσενες, cur primum dicit Apostolus de feminis et deinde de maribus? Exspectas contrarium, sed propter Herodotum II 46 in Aegypto etiam ante mares feminae notari potuerunt. Deinde quod legitur noto loco 1 Corinth. XV 6: ἐξ ᾧ οἱ πλείονες μένουσιν ἔως ἥρτι, non amplius verum esse poterat quo tempore Paulus scripsit, nam spatium indicatur vix duodecim tredecimve annorum post Iesu resurrectionem, neque assequor quomodo Paulus rem resciscere potuerit.

IX. Si Paulus ille, cui Epistulas debemus, primus ac fere solus tam multas in Asia et in Europa ecclesias condidit totque mortalium millia ad Christi fidem adegit, neque Acta nos dubitare sinunt quin Paulus revera doctrinam suam Romam usque propagarit, qui factum est ut mox auctoritas eius et nomen in iisdem illis Ecclesiis fere evanesceret alioque fundamento, exactis Marcionitis, catholica Ecclesia superstructa sit? Veluti quomodo pseudo-Clementinae in Graecia et in Italia legi, probari, recipi, retractari potuerunt, si tamen omnes fere Ecclesiae ad eam normam fidei institutae essent, quam ex Epistulis cognovimus? Quod omnes tam cupide amplexi fuerant, id quo-

1) Vide tamen Steckium p. 251.

modo tam cito ac fere sine vestigio periit? Deinde quod iam-dudum perierat, id quomodo tanquam ex Orco revocatum, mox luci redditum et recuperatum fuit? Aliquanto facilius haec omnia interpretaberis, si Paulus revera propius afuerit ab ea imagine, quam Lucae debemus. Dixeris Epistulas ortas esse in Cerdonis vel Marcionitarum scholis, sed retractatas fuisse ab Catholicis atque sic tantum non ab invitis fuisse receptas. Manenius certe, postquam alterum ostendit in *Ephem. Theol.* 1887 p. 382 sqq., quantum iudicare possum, velit nolit aliquando etiam alterum probabit et in nostra Lomannique¹⁾ castra concedet.

X. Explicavi olim in *Mnem.* 1885 p. 273 sqq., cur crederem revera Iosephum Iesu fecisse mentionem; videlicet genuinam narrationem resectam fuisse ut interpolaretur spurium de Iesu testimonium, quod hodie in omnibus libris legitur. Praeterea tunc frustra quaesivi probabilem causam, cur Iosephus historiae suae inseruisset amores Decii Mundi et Paulinae: doleo memoria excidisse nomen acutissimi viri, qui ingeniose respondit, verosimiliter olim apud Iosephum aliquid praecessisse de Maria et Panthero, quod Christiani lectores, uti aequum est, abominiati sunt et eraserunt. Sed utcumque ea de re existimabitur, si circa ea tempora quibus Hierosolyma capta fuerunt, talis fuisse Ecclesiae conditio, qualis efficitur fuisse ex Pauli Epistulis, minime intelligo quomodo Iosephus tanti momenti rem potuerit negligere, nec video quomodo conclusionem fugiamus, quo tempore scribebat, etiamtum Christianos Mosaicam legem sanctissime observasse, ut Iudeorum secta posset haberi, sed de severioribus. Ex Apostolis unus habebat cognomentum τοῦ ζηλωτοῦ et Hierosolymis Christiani omnes sunt ζηλωταὶ τοῦ νόμου, Act. XXI 20. Quaerendi videntur Christiani inter ἐκείνους τοὺς ζηλωτάς, de quibus quod calumniatur Iosephus, si quis alias mendax in historia, non unius assis faciendum est. Suspicor sub Hadriano demum tempore belli Barcochbani Christianos sese ab Iudeis segregasse. Apparet certe diu eos improbavisse esum τῶν εἰδωλοθύτων, vide modo Apocal. II 14 et συναγωγὴν

1) Adde quae Michelsenius disputavit in *Ephem. Theol.* 1873 p. 421.

τοῦ σατανᾶ appellavisse conciliabula τῶν κοινὸν βίου προηρημένων. Sequitur aliquanto serius in concilio Hierosolymitano decretum fuisse quod in Actis legimus, neandum scribere potuit Paulus de Mosis lege eo stilo, quo eum usum esse credunt.

XI. Sicuti Iudei haud pauci erant, qui *τὸν κοινὸν βίου προήρημτο* et originem suam dissimulabant ne imposita genti tributa penderent, sic ab altera parte per totum orbem terrarum magnus erat dispersus numerus *προσηλύτων* iudaizantium. De *προσηλύτων* illorum conditione, quoniam mihi ad Rabbinica scripta aditus praeclusus est, sedulo conquisivi quid hisce potissimum temporibus ad plenam rei intelligentiam viri docti contulerint; sed mihi sunt manentque multa obscura, imprimis quod attinet ad concessum vetitumve usum carnis suillae. Scribit Flavius Iosephus c. Apion. II 39: οὐ μὴν ἀλλὰ πλήθεσιν ἡδη πολὺς ζῆλος γέγονεν ἐκ μακροῦ τῆς ἡμετέρας εὔσεβείας· οὐδὲ ἔσιν οὐ πόλις Ἐλλήνων οὐδητισσοῦν σὺδὲ βάρβαρος, οὐδὲ ἐν ἔθνος, ἐνθα τὸ τῆς ἑβδομάδος ἦν ἀργοῦμεν ἡμεῖς, τὸ ἔθος οὐ διαπεφοίτηκε· καὶ αἱ νησεῖαι καὶ λύχνων ἀνακαύσεις καὶ πολλὰ τῶν ἐς βρῶσιν ἥμεν οὐ νενομισμένων παρατετήρηται. Quod scribit Horatius Sat. I. 4. 143:

Multa poetarum veniet manus, auxilio quae
Sit mihi, nam multo plures sumus, ac veluti te
Iudei cogemus in hanc concedere turbam.,

luculenter indicat summo opere enisos fuisse Iudeos, ut Gentiles ad suam persuasionem pertraherent idque confirmatur Matthaei testimonio XXIII 15: οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν ποιῆσαι ἐνα προσῆλυτον. Partim circumsecti erant, partim non erant: illi iustitiae, hic portarum *postea* appellitati sunt. Primum opinor mulierculae quippe ad superstitionem proniores, sese ad Mosaicam legem applicuerant, tum maritos suos eodem pertraxerant, denique filios etiam suos circumcidendos tradiderant. Attigit hoc argumentum Bruno Bauerius *de Christo et Caesaribus* p. 258: *Der intime Verkehr solcher hochgestellten Frauen mit ihrer dienenden weiblichen Umgebung, — ist für die Verbreitung der asiatischen Culte, besonders des jüdischen Monotheismus in den höheren römischen Kreisen von bedeutendem Einfluss gewesen.* Et ibidem p. 96: *Frauen gehörten zum Freundschaftsbund des Epikur, waren im er-*

sten Jahrhundert unserer Zeitrechnung die eifrigsten Proselyten der orientalistischen Culte, welche durch ihre Vermittelung in die römischen Familien drangen, und sie behaupteten auch in den ersten christlichen Gemeinden eine hervorragende Stellung. Memorabile est quod de Damasco Iosephus tradidit Bell. Iud. II 20. 2, omnibus in Syria tumultuantibus Damascenos τὸν παρ' ἑαυτοῖς Ἰουδαιοὺς ἀνελεῖν σπουδάσαι. Ἐδεδοίκεσαν δὲ τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ἀπάσας πλὴν ὀλίγων ὑπηγμένας τῇ Ἰουδαιῆ θρησκείᾳ. Quomodo sit factum, ut semper plures sese ad novam persuasionem aggregarent, lepide ut satirarum poeta describit Iuvenalis Sat. XIV 96:

Quidam sortiti metuentem sabbata patrem
nil praeter nubes et coeli numen adorant,
nec distare putant humana carne suillam,
qua pater abstinuit, mox et praeputia ponunt.

Sed de historia Iudeorum eximie scripsit Schurerius, qui II p. 553 sqq. conditionem τῶν προσηλύτων examinavit. Diligenter distinguit inter προσηλύτους proprie ita vocitatos et τὸν Φοβουμένους vel σεβόμενους τὸν θεόν et horum quidem varii sunt gradus, prouti quisque religione obstrictus Mosaicas caerimonias accuratius vel laxius observat. Quod Iuvenalis ostendit, omnes tamen sabbatis otiabantur et ab carne suilla abstinebant Προσήλυτοι autem omnes circumsecti sunt et non minus stricte quam ipsi Iudei lege Mosaica tenentur. Sint illi προσήλυτοι iustitiae, sed *ci* σεβόμενοι vel *oi* Φοβούμενοι τὸν θεόν minime iidem sunt habendi, qui postea προσήλυτοι portarum dicti sunt. Hi omnes tenebantur septem Noachicis legibus, sed *metuentium*, uti diximus, plures erant gradus nec cogi poterant ad certarum legum observantiam. Haec igitur in nova operis editione Schurerius nec dissentit Klostermannus in *den Problemen im Aposteltext* p. 138, sed unum praecipue est quod me male habet. Non urgeo quod Act. XIII 43 memorantur πολλοὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων, nam facile potest fieri ut alterumutrum insiticum sit, sed gravis oritur quaestio circa esum carnis suillae. Quod Iuvenalis nos docuit nec miramur, metuentes sponte et nulla vi coacti vitabant suillam itaque Iudeis nihil opus erat rei mentionem facere neque Noachicis legibus nefandus cibus ab metuentium mensis arcebatur, sed libenter et sponte omnes id

observabant, quod uti audio, etiam hodie in India Orientali multi Christiani observant, quorum patres vel avi eo migrarunt quique sensim paulatimque cessarunt vesci carne, quam indigenae abominantur. Verum Gentilibus, postquam Christiani facti erant, cum numquam Iudeorum sacra cognosserent, fuit concessa suilla an vetita? Si vetita fuit, cur tacetur de ea re in decreto concilii Hierosolymitani? cur numquam quidquam de ea quaestione Paulus protulit? Si Paulus silentio suo usum comprobavit, num ipse, cuius liber erat ab omni superstitione animus cf. 1 Cor. VIII, vesci sustinuit? Sustinuitne Petrus facere idem propter Act. X? Hoccine comprehendit τὸ μετὰ τῶν ἔθνῶν συνεσθίειν? Plurimum dubito, inquis, et ego quoque dubito; sed utrumlibet statuas, necessarium est graves de ea quaestione lites exercitas fuisse multoque graviores quam περὶ τῶν εἰδωλούτων. Unde igitur altum silentium? Haud me extrico, nisi sumam id quod mihi sumsi demonstrandum.

Hic etiam de circumcisione dicendum. Primum laudanda sunt Oortii verba in *Ephem. Theol.* 1883 p. 580: *Dat zich hier en daar, zeker nagenoeg alleen buiten Palaestina, gemeenten vormden, die hoewel zij uit onbesnedenen bestonden en niet alle verordeningen der Wet handhaafden, zich het ware Israël noemden, was ergerlijk voor de strenge Joden, en vond toch bij menig Christenjood in Palaestina eerst halve, daarna volkomen goedkeuring, voorspraak, eindelijk navolging.* Atque haec quidem satis intelligo, sed conferenti mihi Pauli doctrinam in Epistula ad Galatas, plurima sese obferunt consideranda, de quibus quam maxime ambigo quid pronunciem. Primum causam non perspicio, cur in Palaestina Christiani tam acriter efflagitarint ut servaretur circumcisione, cum ipsi Iudei in ea re se multo praebuerint faciliores, cf. Schürer p. 565¹⁾). Hanc si Apostoli in Encyclica sapienter remiserunt, sed permultos esse video, qui de illius decreti fide dubitent, undenam factum est, ut Apostolus retractare debuerit, quod iam constitutum esset? Cur non simpliciter provocat ad decretum concilii, cuius auctoritatem sua præsentia confirmasset? Cur tam vehementer repugnat, si quis sua sponte Mosaicam legem vult observare? Dixeris rem unicuique

I) Adde Steckium p. 229.

liberam potuisse relinquī, cum praesertim concordia inter fratres tanti posset redimi. Si Iudei tulerunt non circumcisos, Christiani potuissent ferre circumcisos. Non magnum erat periculum ne hoc malum, si quidem malum esset, latius serperet inter Graecos, quibus magis etiam quam Romanis denudata glans ridicula res erat. Postea ipsae Romanorum leges aliquid confe-rebant eodem, cf. Suet. Domit. 12 et Spartian. Hadrian. 14. Denique quam est incredibile neque ab his neque ab illis provocatum fuisse ad Christi auctoritatem et revelatam doctrinam? Veluti sive ad Matth. V 18, sive ad Matth. XIX 8. Sed facile mihi persuadeo aliquamdiu post Apostolum mortuum exarsisse acerrima de circumcisione certamina, postquam Hierosolymis eversis Christiani ex Gentilibus, quorum numerus insigniter creverat, sese ab Iudeis coepissent separare.

XII. Credis fortasse altero saeculo post Christum sublata fuisse certamina de Mosaica lege eiusque observantia? Audi Holtzman-num p. 102: *Noch die Heidenkirche des 2 Jahrh. hat judaistische Zumuthungen und Attentate erlebt.* Itaque quantum video, nihil impedit quominus Epistularum originem illinc repetamus. Mirum id certe quod multis interpositis quae nunc nihil ad nos Holtzmannus affirmat p. 107 de temporibus, quae secuta sunt postquam Apostoli ad plures abierunt: *Das schriftstellerische Nachleben des auch selbst vorzugsweise schriftstellerisch thätig gewesenen Mannes begann.* Itane serio vorzugsweise?

XIII. In *Ephem. Theol.* 1883 p. 566 Oortius qua est peritia Israeliticarum rerum, ostendit secundum Rabbinicas traditiones certamina de lege observanda imprimis viguisse eo intervallo quod fuit inde ab anno 80 usque ad annum 115. Deinde addit p. 569 id de quo equidem vehementer dubito, si tunc temporis tam gravia in Palaestina certamina fuerint, necessario extra Palaestinam certamen tum *acrius* gestum, tum *prius* fuisse extortum. Plane non video quomodo ea ratio concludatur, nisi ab initio stet sententia occurrentum esse dubitationibus de Epistularum fide. Nobis autem cavendum est, ne pro demonstrato sit quod demonstrandum est.

XIV. Ubique Paulus provocat ad vetus Testamentum, tanquam

fontem perennem omnis doctrinae ac veluti scriptum in praesens tempus: poterat provocare, nam recitabatur in Ecclesiis, cf. 2 Cor. III 14. Sed etiamsi ea res accommodata fuerit ad persuadendum Christianis ex Iudeis: quomodo talibus argumentis allici poterant Christiani ex Gentilibus, ad quos potissimum se missum esse norat? Respondet Holtzmannus p. 97: *wo das Alte Testament heidenchristlichen Gemeinden nicht etwa schon von ihrer Proselyten-Vergangenheit her als Autorität feststand, da hat Paulus es als solches eingeführt. Was er damit freilich erreichen und durchsetzen wollte, war dieser Autorität nicht in jedem Sinne günstig und förderlich.* Num igitur Veteris Testamenti auctoritatem extulit ut haberet quod everteret? Mirum consilium. Quid Paulo cum Penelope? *Die Frage nach dem Verhältnisse des Neuen zum Alten bildete die entscheidende Lebensfrage der jungen Gemeinde.* Intelligo centum annis post in Theologorum scholis eam quaestionem curiose pertractatam fuisse, sed quamdiu Ecclesia in incunabulis vagiebat, nonne plebis educatio diversa esse debuit? Quanto sapientius coram ipsis Iudeis hoc argumentum Iesus tractavit! Ipse hoc Holtzmannus confitetur p. 105: *Als lebendiges Ganzes hat der Paulinismus überhaupt nur einmal und zwar im Geiste seines Urhebers existirt. Schon die von diesem selbst beherrschten Christen vermochten sich nur schwer oder gar nicht auf die Höhe zu halten, darauf sie wie mit einem Schlag gefordert schienen.* Serione credemus conditam fuisse Ecclesiam ab doctore umbratico?

XV. Scribit Holtzmannus p. 100: *Fragelos waren demselben Paulus, welcher ein so deutliches Interesse an den überlieferten Christussprüchen an den Tag legt, auch einzelne Ereignisse aus dem Leben und Wirken des Messias bekannt: nimirum praeter mortem et resurrectionem. Cur tamen hoc est fragelos?* Scilicet Holtzmannus sponte obliviscitur Paulum Apostolos qui scire possent, noluisse percontari, sicuti legerat Gal. I 17. Ne hoc quidem constat eum operam dedisse, ut $\tau\alpha\ \kappa\nu\rho\iota\alpha\kappa\lambda\delta\gamma\iota\alpha$ pernosceret. Audio apud Theologos laudari Bleekii *Introductionem*, sed in iis quae scripsit p. 426, quamquam Mangoldio non prorsus assentiente, quot verba tot errores inesse visa sunt. Non fugiam laborem et describam sententias, quarum refutatio mihi quidem plane supervacanea esse videtur: *Ohne Zweifel war*

Paulus schon vor seiner Bekehrung mit den äusseren Umständen des Lebens Iesu nicht unbekannt und kannte auch manche seiner Reden, theils durch mündliche Mittheilung, theils auch durch frühzeitig vorhandene kleinere evangelische Schriften und besondere Redesammlungen; nach seiner Bekehrung hat er es sich aber gewiss angelegen sein lassen, seine Kenntnisse der evangelischen Geschichte auch auf diesem Wege zu erweitern und sicher zu stellen; was dem Apostel aber so auf zuverlässige Weise zugekommen war, konnte er als von Seiten des Herrn empfangen betrachten. Ficta haec sunt neque apte facta mihiique Bleekianum ohne Zweifel tantidem est, quanti Holtzmannianum fragelos.

XVI. Satis hodie creditur Evangelica Synoptica non ante annum 150 conscripta fuisse ad eum modum, qui postea servatus fuit. Possuntne Paulinae Epistulae centum fere annis vetustiores esse quam ea Evangeliorum recensio quae aetatem tulit, cum vix possis hic illic tenuia indicia reperire, scriptores quidquam umquam fando inaudivisse de Pauli doctrina, quae tam longe distabat ab iis quae ipse Jesus docuerat? Cf. Bruno Bauerius *de Paulinis Epistulis* et Lomannus in *Ephem. Theol.* 1882 p. 182, qui negant Actorum scriptorem Epistulam ad Galatas potuisse cognoscere. De Evangelistis idem etiam maiore cum evidentia poterit affirmari. Admodum levia sunt quae Holtzmannus habet p. 400 sq. ¹⁾.

XVII. Si verum est Paulum Apostolos noluisse interrogare, non est mirandum eum vix umquam respicere Iesu terrestrem vitam, cum certe κατ' ἀποκάλυψιν scire non posset, quid rerum olim in Palaestina actum esset. Quantumvis res fere incredibilis videatur, si tam disertis testimoniis fidem habebimus, nondum tamen appareat cur veteres illos κυριακοὺς λόγους plane neglexerit. Ita tamen res sese habet, nam si cognovisset, tacere non potuisset de Matth. V. 18: οὐας ἀν παρέλθη ὁ οὐρανὸς καὶ ἦ γῆ, ἵωται ἐν ἦ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθη ἀπὸ τοῦ νόμου. Scholtenus in *Historisch-critische Bijdragen* p. 70 contendit et hunc locum et Matth. VII 6: μὴ δῶτε τὸ ἄγιον τοῖς κυσὶν κτέ., interpolatos fuisse ut Pauli doctrina impugnaretur, sed argumentum quod

1) cf. Steckius p. 191 sqq.

affert, pumice levius est: *Hoe ligt het niet voor de hand, ook hier eene afkeuring te lezen van menschen, die gelijk de Paulus der brieven, wat den Joden-Christenen heilig en dierbaar was, aan heidenen toebedeelden en daarmede elk prerogatief, aan Israel toekomende, ophieven. Ook dit vers kan in den samenhang gemist worden.* Refutavit Scholteni opinionem Piersonus de *Oratione Montana* p. 82, qui praeterea p. 21 sqq. adversus Hilgenfeldum recte demonstrat non scripturum fuisse Paulum 1 Cor. VII 12, si legisset Matth. V 32: *πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι*, discipulo et magistro aperte dissentientibus¹⁾). Cur Paulus numquam provocavit ad Matth. VIII 11: *πολλοὶ ἀπ' ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἤξουσι καὶ ἀνακλιθήσονται μετ' Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν?* Quid fuisse dicturus de Marc. IV 10: *ὑμῖν τὸ ματήριον δέδοται τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξωθεν ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται?* Negligi talia fortasse potuerunt inter Theologos flagrantibus discidiis saeculo secundo: potueruntne etiam negligi a Paulo cum Europam et Asiam peragraret et de indocta plebe homines ad Christum vocaret?

XVIII. Quodsi genuinae sunt Pauli quae feruntur Epistulae, necessario labefactari videmus Actorum fidem, in quibus ipse Paulus depingitur plane diversus ab eo qui in Epistulis cernitur, quum tot indicia suppetant scriptorem bene potuisse cognoscere, quo ingenio Apostolus olim fuisse. Acta si sequebris, apparebit quodammodo qui sit factum ut nova persuasione tam cito per longe dissitas gentes propagaretur et intelliges, quae ratio inter Paulum et reliquos Apostolos intercesserit. Scio quidem illic multa esse reficta et artificiose composita; video decurtatam fuisse Pauli imaginem ut cum Petro consociatur; quod imprimis valet de Act. XXI, de quo capite Scholtenus egit *Hist.-crit. Bijdragen* p. 58; sed misso Luca sequere Epistulas et orientur difficultates longe maiores. Quid enim? Bellum fuit summa acrimonia gestum inter Paulum et Iesu discipulos: uter victor fuit, Paulus an Petrus? Si Paulus, non interpretaberis qui sit factum ut in vetere Ecclesia Epistulae

1) Nunc conferri inbeo Steckium p. 167.

sero demum agnitaे sint; si Petrus, etiam minus apparebit quomodo Gentiles legibus Mosaicis adstricti tam facili opera adsciti sint. In Actis narratur quomodo tandem compositis certaminibus ex pristinis discordiis Christiana Ecclesia una et individua enata sit; in Epistulis Ecclesiae viscera dilaniantur, ut mireris eam fuisse vitalem. Corinthi in Ecclesia erant ἔρις, ζῆλος, θυμοί, ἐριθεῖαι, καταλαλιαι, ψιθυρισμοί, Φυσιώσεις, ἀκαταστασιαι, ἀκαθαρσια, πορνεία καὶ ἀσέλγεια, 2 Cor. XII 20 et monentur Galatae V 15: εἰ δ' ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλαθῆτε. Straatmannus, cui quatuor priores Epistulae genuinae sunt, hoc tamen sapienter concedit de Paulo p. 10: *Zoo onverzoenbaar als Baur en Zeller de partijen in de eerste christelijke gemeenten laten zijn, zijn zij in werkelijkheid niet geweest. — Zelfs tijdens het leven van Paulus bleef de strijd binnen zekere grenzen zoodat de gemeenschap met de twaalf niet geheel werd verbroken. — Op de erkenning van het paulinisch Evangelie op de vergadering te Jeruzalem is men van joodschristelijke zijde niet weder teruggekomen*¹⁾.

XIX. Non negligendum est in Actis nihil legi de epistulis, quas Paulus quoquoversus mittere soleret. Nec magis narratur Paulum θηριομαχῆσαι ἐν Ἐφέσῳ, 1 Cor. XV 32 coll. IV 9. Nec Lucas tradidit Paulum ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν λαβεῖν, τρὶς ῥαβδισθῆναι, ἅπαξ λιθασθῆναι, τρὶς ναυαγῆσαι, νυχθύμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποιηκέναι 2 Cor. XI 24 coll. VI. 4, quamquam minime video cur Paulus adversus lictorem virgas expedientem non legem Porciam legesque Sempronias invocaverit; nec magis appetet cur Iudeorum flagella tacitus tulerit eamque quaestionem pertractans Straatmannus de Paulo p. 83 propemodum ad incitas adigitur eoque tandem pervenit ut neget civem Romanum Apostolum fuisse, p. 155 eumque cum Salmasio perhibeat θηριομαχῆσαι Ephesi methaphorice non adversus belluas, sed adversus falsos fratres, p. 232. Nec magis in Actis legimus conflictatum eum esse ὁδοιπορίας πολλάκις, κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λησῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἑθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν

1) cf. Steckius p. 373.

θαλάσση, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις, κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψῃ, ἐν νησίαις πολλάκις, ἐν ψύχει, ἐν γυμνότητι. Etiam tacet Lucas de Pauli valitudine quae memoratur Gal. IV 13. Pleraque horum si cognovisset, non omisisset scribere: si non cognovit, quomodo Epistulae genuinae poterunt videri? Debuit autem cognosse, si quidem vere Straatmannus *de Paulo* p. 6: *De schrijver der Handelingen heeft voor zijn geschrift van authentieke bronnen gebruik gemaakt; voor het leven van Paulus stond hem een reisverhaal ten dienste, dat ik aan Titus meen te mogen toeschrijven.* Hic etiam Scholtenus αὐτὸς αὐτοῦ χείρων *Hist.-crit. Bijdragen* p. 70: *de schrijver der Handelingen liet met opzet zulke bijzonderheden weg, die met de strekking van zijn geschrift niet strookten, zoodat hij met name het wedervaren van Paulus in Jerusalem Gal. II 1—10, te Antiochie Gal. II 11, in Galatie Gal. I 6, IV 13, te Corinthe 1 Cor. I 12, 16, III 4, 5, VIII 1, IX 1, 2 Cor. III 1, V 12, 16, te Efese 2 Cor. I 8, 1 Cor. XV 32, XVI 9 en te Rome Philipp. I 15—18 geallereerd of verwegen heeft.* Vides clarissimum virum scopuli instar vitare 2 Cor. XI 24 sqq.

XX. Lomannus data opera demonstravit Nazaraeos sive Ebionitas Paulum fuisse secutos illumque Paulum propius afuisse ab Apostolo, qui describitur in Actis quam ab eo cui Epistulas debemus. Etenim Paulus in Actis omnem lapidem movet, ut placeat Christianis ex Iudeis estque ubique Mosaicarum caerimoniарum observantissimus cultor. Quantum mihi iudicare datur, nondum refutata fuit Lomanni doctrina et sic mihi persuasi, Lucam in Actis aliquanto plura conferre ut cognoscatur qualis Paulus in historia fuerit, quam ex Epistularum corpore efficere liceat. Hic a me non exspectatur, ut Lomannianas disquisitiones in brevius contraham, sed unum est quod lectoribus in memoria revocabo, quomodo in *Ephem. Theol.* 1882 p. 179 argumentationem concludat, scilicet absurdum esse quod Tubingenses statuunt, Lucam Acta scripsisse ut infringeret et destrueret quae etiam tunc recte ab omnibus de Paulo traderentur; quod certe non fecisset nisi tradita imago aliquantum auctoritatis haberet, cum e contrario minime intelligamus quomodo ea res ei succedere potuerit, nisi sumamus auctoritatis Paulum habuisse parum.

Praeterea tenendum Paulum in Actis ubique Mosaicam legem sancte observare, etiam iis locis, ubi scriptor prima persona utitur, veluti Act. XX 16: τῇ δ' ἐχομένῃ ἥλθομεν εἰς Μίλητον· πεκρίκει γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἐφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ· ἔσπειδε γάρ, εἰ δυνατὸν εἴη, τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοσῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα, nec satis causae esse arbitror, cur cum Straatmanno *de Paulo* p. 252 postremam sententiam e textu eliminemus. Ceterum quod tam celebre erat Pauli nomen, fecit ut ad eius auctoritatem recurrerent, qui nova dogmata Ecclesiae commendare cuperent, cf. Lomannus *Ephem. Theol.* 1886 p. 104.

XXI. Scribit Clemens Alexandrinus Strom. VII p. 900 Pott.: μία ἡ πάντων γέγονε τῶν ἀποστόλων ὄσπερ διδασκαλία, οὕτω δὲ καὶ ἡ παράδοσις. Si flagrante certamine cum Marcionitis, iam in Canonem receptae fuissent Paulinae Epistulae et imprimis Gal. II, aut hoc numquam fuisse inculcatum, aut testimonium tam incommodum resectum fuisse. Sed agnitae demum sunt, quo tempore Gnosticis debellatis utilis erat Pauli auctoritas adversus alios haereticos, veluti Montanistas. Catholicis autem Paulus fuit diuque mansit is quem Lucas depinxit. Non meum est hoc copiose persequi, sed satis est digitum intendere.

XXII. Saepe miratus sum, cur Paulus interdum tam immodicis laudibus se efferat multoque plura perscribat de suis erga Ecclesiam meritis, quam veteres homines, ne nostros dicam, patienter ferre potuerunt. Iam supra § 19 laudabam 2 Cor. XI; sed alios praeterea locos excitare facile est veluti 1 Cor. IX et Ephes. III. Vide praeterea 1 Thess. II 4: λαλοῦμεν οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες ἀλλὰ θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν. οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείᾳ ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε προφάσει πλεονεξίᾳς· θεὸς μάρτυς· οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ' ὑμῶν οὔτε ἀπ' ἄλλων· — ὑμεῖς μάρτυρες καὶ ὁ θεός, ὡς δούλως καὶ δικαίως καὶ ἀμεμπτως ὑμῖν τοῖς πισεύουσιν ἐγενήθημεν, καθάπερ οἴδατε, ὡς ἐνα ἔκαστον ὑμῶν ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ παρακαλοῦντες ὑμᾶς κτέ. Decente ea verba eum qui se alibi ἐλαχιστερον πάντων ἀγίων et ἐκτρωμα et περικαθαρμα et περιψημα appellat? Mihi arridet *ni cet excès d'honneur ni cette indignité*.

XXIII. Quod Paulus Apostolos non adiit ut percontaretur, quantum video, qui has Epistulas scripsit, *noluit* quidquam resciscere de Iesu terrestri vita. Haec sententia mihi subesse videtur sub obscuris verbis 2 Cor. V 16: ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα σῖδαμεν κατὰ σάρκα· εἰ καὶ ἐγνώσκωμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γνωσκούμεν. Interpretatur Hilgenfeldus p. 219 et 293: *Selbst wenn wir* (wie die Gegner) *Christum fleischlich gekannt haben, so hat doch solche äusserliche Christusbekennniß von nun an keinen Werth mehr für uns, da wir (als Christen) Christum nicht mehr nach seinem leiblichen Leben, sondern lediglich nach seinem seyensreichen Tode kennen.* Nego ac pernego eam sententiam hic posse latitare, nec solus opinor negavero. Inter nostrates Visseringius aliter: *Paulus had vóór zijne bekeering Jezus wel niet persoonlijk gekend, maar toch veel van hem gehoord: quod non magis placebit.* Aliter autem Blommius in *Ephem. Theol.* 1881 p. 80: *hij had hem naar een vleeschelijken maatstaf beoordeeld, en omdat Jezus daaraan niet beantwoordde, hem niet als den Christus erkend. Bij de σάρξ denkt hij aan het uiterlijke en wettelijke, wat voor hem samenhing.* O beatos lectores qui hoc Φιλοσοφούμενον intelligant. Evidem sequi malo Straatmannum de *Paulo* p. 77: *de apostel voorkomt hier blykbaar eene tegenwerping, die men hem maken kan, namelijk dat hij vroeger zelf geheel anders had gedacht, en het gevoelen aangekleefd, dat hij thans zoo nadrukkelijk bestreed, enz. — Ik heb eene ruimere en hoogere opvatting van Christus verkregen. — Hij zinspeelt dus op een vroeger tijdperk in zijn leven, toen hij wel is waar reeds een Christen was, maar nog niet in het bezit van de evangelieopvatting, die hij later als Apostel der heidenen verkondigde.* Sint ista; verum etiamsi Apostolos adire quacumque de causa noluerit, cur tam odiose eos persequitur? Non sine ironia σύλους eos appellat et τοὺς δοκοῦντας εἴναι τι et τοὺς ὑπερλίαν ἀποσόλους ac prorsus obliviscitur hos tamen ab ipso Iesu fuisse electos. Non credo verum Paulum tam exacerbato animo in eos fuisse. Sed imprimis urgendum quod scribit Paulus Gal. I se semper fuisse suum et docuisse quod divinitus accepisset et fecisse quod potuisset ut Apostolos evitaret. Colorem rei quaerit Straatmannus p. 84 sqq., sed plane frustra est, nec magis rem expedivit Baurus de *Paulo* p. 103: *Nur so viel ist gewiss, dass er, so sehr*

er auch sein ganzes apostolisches Thun und Wirken auf die Unmittelbarkeit seiner apostolischen Berufung gründete, und Alles, was er war, nur durch den ihm erschienenen Christus sein wollte, nicht unterlassen hatte, Erkundigungen über die Lebensgeschichte Jesu einzuziehen. — Wer von Thatsachen der evangelischen Geschichte so bestimmt und so speciell reden kann, wie der Apostel thut 1 Cor. XI 23 sq. XV 8 sq. kann auch mit dem übrigen Hauptinhalt derselben nicht unbekannt gewesen sein. Utinam hoc reliquae Epistulae confirmarent; utinam ne refragaretur Gal. I! Quanto liberius iudicavit qui scripsit: Laat den een of anderen jongeren tijdgenoot van Plato, uit Zuid-Italië afkomstig, zoo schrijven over Socrates! Hij heeft zich verheugd over het doodvonnis van dien wijsgeer, want hij was een sofist met hart en ziel. Een ander licht is hem evenwel opgegaan. Te denken als Socrates, te gevoelen, te onderwijzen, te leven zoo als Socrates, zich geheel met hem te vereenzelvigen, dat — hij heeft het ingezien, begrepen bij intuïtie, — dat is het eenig noodige. Nu zal hij — ijlen naar Athene? Plato leeft nog; Alcibiades leeft nog. Van hen, van zoovele anderen zal hij pogren te vernemen, wat Socrates heeft gedacht, gevoeld, geleerd; welke geest er uit zijn omgang sprak? Neen; hij trekt naar Egypte; blijft er drie jaren, schrijft en spreekt dan zijn leven lang over Socrates, en wordt door een — lichtgeloovige wereld gehouden voor niets minder dan den geloofwaardigsten getuige omtrent den griekschen wijze, den betrouwbaarsten tolk van zijne leer en bedoeling! Acuta observatio legitur apud Piersonum de Oratione Montana p. 104; sed cur tam fastidiose eam amandarunt, qui iudicium suum publice pronunciaverunt? Nec tamen quum volunt contemisse videri, potuerunt ostendere quanam in re Piersonus dissimilia composuerit¹⁾.

XXIV. Cur Paulus tam acriter repugnat, si quis sponte minimeque coactus Mosaicam legem observare se velle profitetur et περατησθαι καὶ μῆνας καὶ ναιροὺς καὶ ἐνιαυτούς Gal. IV 10? Ipse Iesus circumcisus fuerat et festos Iudeorum dies observarat et in Actis ipse Paulus se Iudeis aggregat, neque obliviscitur se fuisse de Pharisaeorum numero. Quin et ipse scribit 1 Cor.

1) Cf. praeterea Steckius p. 93 sqq. et p. 283.

IX 20: ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω, τοῖς ὑπὸ νόμου ὡς ὑπὸ νόμου, μὴ ὃν αὐτὸς ὑπὸ νόμου. Nunc cur repente tam iracunde Gal. V, quum nihil intersit secundum Gal. V 6: ἐν γὰρ Χριστῷ οὕτε περιτομή τι ἴσχύει οὕτε ἀκροβυσία itaque in circumsectione nullum adeatur periculum, Gal. V 2: ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὀφελήσει. Non certe haec expedivit Hilgenfeldus p. 254: *Beschneidung und Sabbat waren es hauptsächlich wodurch man die galatischen Heidenchristen zur jüdischen Lebensweise zu führen suchte.* — Paulus sieht die Gemeinden, welche einen so schönen Anfang gemacht hatten, durch Verführung hinabsinken auf ihren frühern, vorchristlichen Standpunkt. Longe praestat ignorantiam fateri quam tam improbabilia fingere.

XXV. Post concilium Hierosolymitanum legimus in Actis XVI 6: Paulum et Silam διελθεῖν τὴν Φρυγίαν καὶ Γαλατικὴν χώραν καλυψέντας ὑπὸ τοῦ ἀγίου πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Deinde aliquamdiu post, Act. XVIII 23, Paulus ἐξῆλθε διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν σηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς, et mox Epheso ad Galatas Epistula missa est, quod verosimiliter ita statuitur propter Gal. I 6. Id praeterea dubitatur an forte iam ante concilium Galatiam adierit, sed alterum utique iter in Galatiam post concilium fuit. Quae de hoc argumento sciri possunt, vide apud Holtzmannum p. 242¹⁾. Verum hic subit mirari, cur Paulus nunc primum de concilio scribat, quae si scire Galatarum interesset, praesens potuisse impertire. Quo tempore primum eo venit, valetudine praepeditus admodum honorifice exceptus fuerat, Gal. IV 14; sed credibile est propter illa: ἐχθρὸς ὑμῖν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν, altero itinere eum mutata omnia in peius invenisse; sunt tamen qui autument, aliquanto post demum ad Paulum perlatum fuisse nuncium de turbis, quas Iudei in Ecclesia excitassent, qua de re cf. Holtzmannus p. 243. Ut ut est, potuitne Paulus, quae Reussii est sententia p. 73, ad Galatas scribere *in kurzen und gedrungenen Sätzen, für den Neuling wohl oft dunkel, aber dem Kundigen und den Lesern, von denen er eben erst geschieden war,*

1) Nunc conferri iubeo Steckium p. 24—50.

wohl verständlich? Brevi ante apud Galatas fuerat, sed quae nobis obscura sunt, necessario illis quoque obscura fuerunt; nam quum praesens adesset, de rebus gravissimi momunti, de vita propria et de concilio Hierosolymitano silentium fuerat. Aliter Renanus qui arbitratur Epistulam currente calamo fuisse exarata, nec Paulum ipsum eam probaturum fuisse, dummodo relegisset. Adeo interpretes in diversa abeunt: quae Holtzmanno *eine Schwergeburt* est, Renano levis opella est. *Paul expédia la lettre sur-le-champ; s'il eut pris une heure de réflexion, on peut douter qu'il l'eût laissée partir.* Contra Klostermannus *in den Problemen im Aposteltext* p. 35 festinationem non agnovit. Holtzmannus autem de obscuritate queritur p. 244.

XXVI. Quaeritur de Galatarum Ecclesiis, utrum ex Gentilibus an ex Iudeis Christiani fuerint. Percensebimus praecipuos locos qui afferuntur ad litem dirimendam. Gal. IV 8: *τότε μὲν οὐκ εἰδότες θεὸν ἔδουλεύσατε τοῖς φύσει μὴ οὖσι θεοῖς.* Gal. V 2: *ἔτιν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὀφελήσει.* Gal. VI 12: *ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι.* Aderant tamen ex Iudeis, qui hominum mentes sollicitabant et motus illos ciebant, quos Paulus condemnat, Gal. V 9: *ὁ δὲ ταράσσων ὑμᾶς βασάσει τὸ κρίμα ὅσιος ἀν ἦ,* nec certe circumcisionem flagitare poterant nisi Christiani ex Iudeis, qui respiciuntur III 2. 13. 14. 23. 24. 25 et IV 3. 5. Quodsi autem maior hominum pars ex Gentilibus erat, quorsum pertinuit demonstratio ex Vetere Testamento derivata et allegorica expositio de Abrahae filiis IV 22? Nec certe hoc expedivit Holstenius *de Pauli Evangelio* p. 44.

XXVII. Memorabilis locus est Iohannis Chrysostomi adv. Iud. I 7, quem Meibomio debo in *Ephem. Theol.* 1880 p. 621, ubi queritur etiamtunc Christianos Antiochiae in synagogas venisse, ut Iudeorum festis interessent, quae haberent *σεμνόν τι καὶ μέγα.* Hoc si factum est quarto saeculo, minime certe incredibile est, duobus saeculis ante scribi potuisse Gal IV 9 sqq. Praeterea cf. Iustin. Dialog. 8.

XXVIII. Antequam Epistulam ad Galatas percurramus, sciendum est nuperrime Manenium in *Ephem. Theol.* 1887 p. 382 sqq. quaesivisse quas lectiones Marcion olim in suo Codice habuisset;

deinde postquam recensionem illam et breviorem et longe fuisse meliorem ostendit, perrexit indagare num forte eadem via insistens etiam alias Catholicorum interpolationes arguere posset atque sic tandem omnia cum cura rimatus eo pervenit ut commendaret et exscriberet Epistulam aliquanto tersiorem quam in nostris libris fertur. Itaque iam partim, uti vides, coepit auscultare Brunoni Bauerio *de Christo et Caesaribus* p. 60: *Wir besitzen in den angeblichen Paulinischen Briefen nur eine späte Literatur, welcher mannigfache Modulationen griechischer und lateinischer Grundtöne vorangegangen sind.* Ne sint in ea qua Manenius usus est methodo, omnia omni dubio maiora, sed multa concedo verosimiliter constituta fuisse. Eliminatis autem interpolationibus evanescunt multae offensiones, quas mihi inter legendum adnotaram itaque nunc, ne meam rem cupide agere dicar, omissis iis omnibus quae Manenius omisit, sequare breviorem recensionem, ut ostendam quid etiam sic debeat disciplere. Non autem mihi est propositum dicere de singulorum locorum correctionibus, sed committere non debeo ut taceam de I 7: θαυμάζω ὅτι οὕτω ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς εἰς τὴν χάριν, εἰς ἔτερον εὐαγγέλιον δὲ οὐκ ἔσιν ἄλλο, εἰ μή τινές εἰσιν οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς. Hic plerique interpretes haeserunt et alii alia moliti sunt. Manenius autem sibi persuasit ἄλλο non fuisse in Marcionis libro itaque delevit p. 463. Haud satis apte hoc fieri opinor et commendo: ὅτι οὐκ ἔσιν ἄλλο. Admirabiliter maiores nostri: Daer er geen ander en is: maar duer zijn sommige die u ontroeren. Ceterum in universum verissime observavit Bruno Bauerius *de Epist. Paul.* p. 9 de Galat. I 6 sqq.: *Der Verfasser schreibt so schwedend, unsicher und verwirrt, wie es demjenigen, der in persönliche, wirkliche Verhältnisse eingreift und sein Princip und ganzes Wesen zu vertheidigen hat, unmöglich ist.* Hanc vocem interpretes cum spissis suis commentariis neutiquam opprimere poterunt.

XXIX. Crucem interpretum cognosce I 10: ἀρτὶ γὰρ ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ ἔτι ἀνθρώποις ἕρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἥμην. Iam per se haec satis sunt perplexa, sed plane fient inexplicabilia, si contuleris 2 Cor. V 11: εἰδότες οὖν τὸν Φόβον τοῦ κυρίου, ἀνθρώπους πείθομεν, θεῷ

δὲ πεφανερώμεθα et 1 Cor. X 33: ἐγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω ετ 1 Thess. II 4: λαλοῦμεν οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες ἀλλὰ θεῷ. Holtzmannus p. 244 hic ad desperationem adigitur neque eum extricabit Hilgenfeldus p. 253 vel Holstenius p. 139. An forte delenda sunt verba ἢ τὸν θεόν?

XXX. Gal. I 11: γνωρίζω γὰρ ὑμῖν τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ, δτι οὐκ ἔσι κατ' ἀνθρωπον. Eamne rem nunc primum cum Galatis communicat? Mire¹⁾.

XXXI. In *Verisimilibus* p. 27 contuleramus I 12: οὐδὲ γὰρ παρ' ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτὸ οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ et II 2: ἀνέβην δὲ κατ' ἀποκάλυψιν καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσιν, κατ' ἴδιαν δὲ τοῖς δοκοῦσιν, μήπως εἰς κενὸν τρέχω ἢ ἔδραμον. Ut ostenderemus repugnantiam sic scripseramus: „Per revelationem acceptit verum Evangelium, I 12, itidemque revelatio fecit ut Hierosolyma proficisceretur sciscitatum iamne nosset verum Evangelium II 2.” Contra exortus est Prinsius in *Ephem. Theol.* 1887 p. 77, qui verba μήπως εἰς κενὸν τρέχω ἢ ἔδραμον ita interpretatur: *om de vrucht mijner werkzaamheid te verzekeren en daarvoor te Jerusalem de gewenschte erkenning te vinden.* Hic cum alia reponere possem tum hoc, coniunctionem μήπως id solum significare quod recte constituit Holstenius p. 71 et 145, sed horum omnium mihi nunc otium fecit Manenius p. 510, qui refutata Prinsii opinione eo tandem pervenit ut putaret insiticia verba esse: κατ' ἴδιαν δὲ τοῖς δοκοῦσιν, μήπως εἰς κενὸν τρέχω ἢ ἔδραμον. Nobis satis est ostendisse scriptorem hic sibi ipsi contradicere.

XXXII. Legimus I 13: ἥκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστοφήν ποτε ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, δτι καθ' ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ καὶ ἐπόρθουν αὐτὴν καὶ προέκοπτον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτὴς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου πχραδόσεων. Sed quod videmus II 12, etiam Iacobus cum suis patrii moris tenacissimi erant: cur igitur Paulus eos persecutus est? Sed sciendum est, illos quoque versus Manonio spurios esse, cum minime ratio reddatur eorum quae legeramus I 12.

1) cf. Steckius p. 183.

XXXIII. Nunc consideranda sunt quae leguntur I 17: εὐθέως οὖ προσανεθέμην (cf. Holsten. *Evang. P.* p. 149) σαρκὶ καὶ αἷματι, οὗδὲ ἀπῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποσόλους, ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν καὶ πάλιν ὑπέερεψα εἰς Δαμασκόν· ἔπειτα μετ' ἐτι τρίχ ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἰσορῆσαι Κηφᾶν. Quam parum est credibile Paulum Apostolos noluisse adire ut cum iis de Iesu confabularetur! Suspicer debuit, non contemnere qui Iesum praesentes praesentem audierant. Supra iam hoc argumentum attigi § 23; nec certe me ab mea sententia dimovebit quod F. C. Baurus habet *Paul.* p. 123: hic tamen melius quam Holstenius *Ev. Paul.* p. 7: *Weil Paulus die Erfahrung haben musste, dass auch für die Gläubigen in Jerusalem und für die Apostel vor ihm grade der Kreuzestod des Messias als der Heilsquelle Gottes eine neue Anschauung war, so wird begreiflich, dass Paulus grade von Jerusalem und den Aposteln vor ihm sich losriß, damit diese neue Offenbarung in ihm rein sich gestalte,* cet. cet. Haec omnia mihi χαλκοῦ ἡχοῦντος καὶ κυμβάλου ἀλαλάζοντος instar sunt. Sed quod scribit Paulus se Damascum reliquisse, quod eum sponte fecisse dixeris, fecit coactus, uti asseverat ipse iureiurando interposito 2 Corinth. XI 32: ἐν Δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα τοῦ βασιλέως ἐφρούρει τὴν πόλιν Δαμασκηνῶν πιάσαι με, καὶ διὰ θυρίδος ἐν σαργάνῃ ἐχαλάσθην διὰ τοῦ τείχους καὶ ἐξέφυγον τὰς χεῖρας αὐτοῦ. Quando Aretas regno exciderit, quaerit Hilgenfeldus p. 224: sed ecce fugae longe alia causa traditur Act. IX 24: συνεβουλεύσαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν. I nunc et hinc te extrica¹⁾. Etiam de triennio Lucas tacet, uti et de itinere in Syriam et in Ciliciam Gal. I 21, cf. Straatmannus *de Paulo* p. 97 Pugnant quoque Act. XXVI 20: τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ Ἱεροσολύμοις εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας καὶ τοῖς ἐθνεσιν ἀπήγγειλον μετανοεῖν et Gal. I 22: ἦμην δὲ ἀγνοούμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ. Cf. Baurus *Paul.* p. 126²⁾.

1) Minime contempnenda sunt rationes, quibus Michelsenius in *Ephem. Theol.* 1873 p. 421 adductus fuit ut statueret interpolatum esse locum in altera Epistula ad Corinthios.

2) Si Steckius cognovisset Straatmanni *Paulum*, de nonnullis rebus fortasse aliter indicaturus fuisset.

XXXIV. Secundum Manenium in Marcionis Codice Gal. II 3 sq. legebatur sic: ἀλλ' οὐδὲ Τίτος Ἐλλην ὁν ἡμαγκάσθη περιτμηθῆναι διὰ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν, ἣν ἔχομεν ἐν Χρισῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωσιν. οὐδὲ πρὸς ὥραν εἰξαμεν τῇ ὑποταγῇ. Est hic locus in paucis memorabilis, nam quum legeretur de Timotheo Act. XVI 3: λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν διὰ τοὺς Ἰουδαίους, ut repugnantia tam aperta tolleretur, satis creditur in Italia correctum fuisse: οἵς πρὸς ὥραν εἰξαμεν eliminata conjunctione οὐδέ et in superioribus δέ inserta: διὰ (δὲ) τ. π. ψευδ., ut Paulus Titum circumcidisse videretur. Hic quaero utra scriptura praestet. Plerique preferunt cum Marcione insertam negationem et statuunt Titum non fuisse circumsectum. Minime miror, nam saepe in textu recepto Marcioniticarum lectionum vestigia servata sunt, sed equidem locum nondum prorsus intelligo. Timotheus circumsectus fuit propter Iudeos recte; sed quid Titus? Non coactus fuit propter superinductios falsos fratres: num igitur absque illis fuisset circumsectus? Sed hoc quidem absurdum est. Neque Straatmannus hic satisfacit p. 200, neque Holstenius p. 149; quod satis commonstrabit Klostermannus in *Problematis* p. 37. Nec magis video quorsum de Tito narratio pertineat. Cur Paulus in eo itinere sibi Titum comitem adscivit? Omnia certe minime Prinsium sequar in *Ephem. Theol.* 1887 p. 75, qui ita respondet: *Hij zal daarmede bedoeld hebben, te Jerusalem een christen uit de heidenen te toonen, die, zonder besneden te zijn, den Christus in oprechtheid beleed.* Ingenuo interdum miror inhabile armaturae genus in Theologorum castris. Primum quod attinet ad superinductios fratres, recte nisi fallor Holstenius p. 147: *Paulus redet van Lügenbrüdern, welche natürlich aus Jerusalem durch eine Seitenthür — durch den Schein von wirklichen Brüdern — in seine Gemeinden sich einschlichen, um die Selbständigkeit des Paulus in der Verkündigung seines Evangeliums gegenüber den Uraposteln, den Männern des Ansehns, und ihrem Evangelium auszuspioniren zu dem Zwecke, um ihn unter diese Männer des Ansehns zu verknechten.* Sed postquam Bruno Bauerius accurate ostendit vulgatam lectionem plane sensu vacuam esse, totam quaestionem ita pertractavit Klostermannus in *Problematis* p. 34 sqq., ut equidem non videam quid addi

corrige possit. Omissa negatione commendat veterem Catholicae recensionem et quidem hoc sensu p. 64: *Diese einmalige Anbequemung an die Unterordnung unter die Urgemeinde geschah aber nicht, weil ich in mir unsicher geworden wäre und solche Erklärung nötig gehabt hätte, sondern sie ward der falschen Brüder wegen nötig, um gegen die von ihnen drohende Gefahr die Wahrheit des Heidenevangeliums im Bestande zu erhalten.* Itaque ne quis erret, Titus circumsectus non est. Quantum mihi iudicare datur, solum hoc ab Klostermanno monstratum patet effugium; quod si reiicias, difficile erit Brunoni Bauerio obloqui qui ita scribit p. 20: *Der Satz wird niemals klar werden.*

XXXV. De concilio Hierosolymitano secundum Manenium in Marcionitica recensione fere sic scriptum fuit: ἀπὸ δὲ τῶν δοκοῦντων εἶναι τι . . . δποῖοι ποτε ἥσαν, οὐδέν μοι διαφέρει· πρόσωπον θεδς οὐ λαμβάνει· ἐμοὶ γὰρ οὐδὲν προσανέθεντο, ἀλλὰ τούναντίου, ἰδόντες ὅτι πεπίσευμαι τὸ εὔαγγέλιον τῆς ἀκροβυσίας καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι, Ἱάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες σῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ, ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν. Quibus in rebus haec narratio distet ab iis quae leguntur in Actis, dicet Holtzmannus p. 413, quae describere supervacaneum est¹⁾), sed etiam per se spectatus locus suspicione minime vacat. Apostoli mire dicuntur οἱ δοκοῦντες εἶναι τι et οἱ δοκοῦντες σῦλοι εἶναι, sed ferri hoc fortasse poterit; minime autem ferri debet vs. 6 quod simpliciter οἱ δοκοῦντες appellantur et plane absurdia verba sunt vs. 2 κατ' ἴδιαν τοῖς δοκοῦσιν, sed abstineo ab notandis locis, qui secundum Manenium retractatae editioni debentur. Ceterum nemo mortalium omnibus horis sapit et vix oculis meis fidem habui, quum viderem secundum Brunonem Bauerium Apostolos ab huius Epistulae scriptore τοὺς δοκοῦντας appellatos fuisse propter Luc. XXII 24: ἐγένετο δὲ καὶ φιλονικία ἐν αὐτοῖς τὸ τις αὐτῶν ΔΟΚΕΙ εἶναι μείζων. Deinde nunc quoque rogo quod in superioribus iam aliquoties rogavi: debuitne Paulus tam parum honorifice sentire et loqui de Apostolis, quos ipse Iesus initituerat? cf. Loman. in *Ephem. Theol.* 1886 p. 396. Ad

1) Adde Steckium p. 95 sqq.

sequentia verba: μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν disertus esse possem et quaerere, si Apostoli cum adversario pactionem fecerint eique Gentilium provinciam designaverint ea conditione ut in Palaestina Christiani stipe collata ab Christianis ex Gentibus alerentur, quid tandem de stipulatione dicturus fuisse Simon Magus; sed horum omnium Manenius otium fecit, qui obelis et uncinis os mihi obturavit.

XXXVI. Sequitur de Cepha locus: ὅτε δὲ ἦλθε Κηφᾶς εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέσην, ὅτι κατεγγωσμένος ἦν· πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν Ἰάκωβον, μετὰ τῶν ἔθνῶν συνήσθιεν· ὅτε δὲ ἦλθεν, ὑπένειλλε καὶ ἀφώριζεν ἐαυτόν, Φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς. Respicitur sane participium κατεγγωσμένος in Pseudo-Clement. XVII, sed quia plane absurdā lectio est — quid enim prodest vertere cum Holstenio p. 77: *weil er im Zustande eines Verurtheilten war?* — hoc tantum sequitur vetustissimum mendum esse et mordicus teneo quod olim correxi: ὅτι κατέγγωμεν ὃς ἦν, nec sane quidquam est cur cum Prinsio hic exspectes ὅσις, nam similiter legitur Thuc. I 136 δηλοῖ τε ὃς ἐστι et Xenoph. Cyrop. VI 1. 46: πέμπει πρὸς τὸν Κῦρον εἰπὼν ὃς ἦν, uti et Luc. IX 33: εἰδὼς ὃ λέγει et XXII 60: οὐκ οἶδα ὃ λέγεις. Ceterum hic secutus sum eam lectionem, quae secundum Manenium Marcionis fuit, sed neque in hac neque in nostris libris dissensionis causam intelligere mihi contigit. Quid mirum Antiochiae fecisse Petrum, quod eum Caesareae fecisse omnes norant, cf. Act. XI 3? Deinde quo tempore μετὰ τῶν ἔθνῶν Petrus συνήσθιεν, si εἰδωλόθυτα fuerunt, non solum Petrus, sed omnes illi ex Gentibus Christiani peccarunt adversus concilii decretum, nec Petrus solus vituperandus fuit. Si εἰδωλόθυτα non fuerunt, cur οἱ ἐκ περιτομῆς repente improbare cooperunt quod, uti arbitror, Antiochiae semper factitatum fuerat? Cur Iacobus tanto severior quam Petrus, cuius rei in Actis nec vola nec vestigium est? Denique cur Paulus tam acerbe redarguit quod nihil curat 1 Cor. VIII 8: βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρατήσει τῷ θεῷ· οὔτε ἐὰν μὴ Φάγωμεν ὑσερούμεθα, οὔτε ἐὰν Φάγωμεν περισσευόμεθα? Quin et laudandus Petrus propter vs. 13: εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ Φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω. Alia vide apud Holtzmannum p. 405 et Piersonum

de Oratione Montana p. 108. Fortasse credis me nodum in scirpo quaerere et fluctus excitare in simpulo: audi igitur quid Theologi iudicent. Holstenii verba sunt p. 32: *Der Eifergeist seines Gemütes ward wider die Gegner auf Jahre hin brennender, härter, ungerechter. Wir sehen das aus seinen Urtheilen über sie in den Briefen an die Galater, Korinther. Paulus konnte nie Sinn haben für ein geschichtliches Recht seiner Gegner. Damit hätte er sein Evangelium und sich aufgegeben. Aber er hat nun auch bis zum Römerbriefe hin kein Auge mehr für ihre irrende Schwäche, nur noch Empfindung für ihren bösen Willen.* Non mihi persuadeo repetenda esse Ecclesiae primordia ex odio Theologico.

XXXVII. Sequitur de Barnaba: *καὶ συνυπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι, ὅτε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει,* vs. 12. Etiamsi mittamus Lucae testimonium, qui aliam dissensionis causam inter Paulum et Barnabam attulit Act. XV 39, et sumamus Galatarum oppida intelligi quae Paulus cum Barnaba adiit Act. XIII 14—XIV 23 — nam nisi hoc statuas, non intelligetur quomodo Galatae Barnabam cognoscere potuerint — tamen nusquam traditur quomodo Paulus cum amico redierit in gratiam, sicuti videmus 1 Cor. IX 6¹⁾). Vide quomodo eam difficultatem declinare conatus sit Blommius in *Ephem. Theol.* 1882 p. 191, sed mihi verosimilior ratio videtur Straatmanni *Paul.* p. 113. — Quae praeterea sunt in hoc secundo capite offensiones, quas Bruno Bauerius diligenter ostendit p. 26 sqq., earum magna pars evanuit ex decurtata Manenii recensione et patienter ferimus ea quoque tela nobis eripi.

XXXVIII. In Manenii recensione pleraeque offensiones tertii capituli evanuerunt, cum et alia compluscula immutaverit, tum resecuerit vss. 6—9, 15—25, 27—IV 2, adeo ut ex versibus 29 vix undecim sint servati. Sed ad vs. 4: *τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῇ;* εἴ γε καὶ εἰκῇ adscribit Bruno Bauerius p. 34: *Seine strafende Frage setzt eine lange Reihe von Prüfungen, Leiden und Martyrien voraus — allein der erste Eingang des Briefs (I 6) setzt voraus, dass zwischen der Bekehrung der Galater und ihrem Abfall*

1) Nunc cf. Steckium p. 273.

nur ein kurzer Zeitraum *verflossen war*. Sed fatendum est Holstenium ea verba longe alio sensu accepisse. Praeterea remansere vss. 10 et 13, quibus laudantur Deut. XXVII 16 et XXI 23. Dixeramus de his verbis *Verisim.* p. 35 et ita scriberamus, quod nunc describere iuvat: „*Serva* vs. 13 et habebis bellam sane sententiam: Exsecratos — nempe qui exsecrati sunt, quoniam execratus est qui non totam legem observavit — eos igitur servat aliis exsecratus, qui exsecratus est, quoniam exsecratus est quicunque cruci affixus fuerit”. Sed commune verbum ἐπικατάρατος fecit, ut duo veteris Testamenti loci copulantur et omnino adeundus Lomannus est in *Ephem. Theol.* 1882 p. 321, ut appareat in Epistula ad Galatas stultum δξύμωσον esse, Iustinum autem Martyrem utroque loco recte usum esse, quum nondum cognosset has quas hodie habemus Epistulas, quae deinceps retractatae fuerint. Est locus maximi pretii ad obtinendum id quod suscepimus demonstrare. Colorem rei quaesivit Prinsius in *Ephem. Theol.* 1878 p. 412: *Paulus gaat bij deze aanhaling, evenals bij zoo menige andere, enkel op den klank der woorden af . . . de verleiding, om zich, overeenkomstig het gevoerde pleidooi, pikant uit te drukken, was te groot, en de gelegenheid, die zich aanbood, om tegenover de εὐλογία τοῦ Ἀβραὰμ eene nieuwe tegenstelling te voorschijn te brengen, te gunstig, dan dat de levendige geest des Apostels daaraan zou ontkomen zijn. Het oxymoron, door hem opgevoerd, heeft hier, evenals bijv. H. II 19 het vermoeden gewekt, alsof door hem meer gezegd of althans bedoeld ware, dan werkelijk het geval is.* Nolim equidem post mortem talis mihi obtingat verborum meorum patronus. Hoc est quod Cratinus dixit: λόγοισι τὴν κρίσιν προάγειν, ἔργοισι δὲ οὐδὲ κινεῖν.

XXXIX. In quarto capite permulta sunt obscura et perplexe dicta, quae omnibus interpretibus negotium facessunt; horum magna pars apud Manenium non comparet: nec mirum, nam, si bene numeravi, ex 445 vocabulis non servavit plus quam 298. Est quidem verum, vocabula quibus Manenius pepercit, multo rectius intelligi posse quam vocabula 147 quae delevit, nec tamen in ea decurtata recensione possum admirari sententiarum τὴν γλαφυρότητα. Veluti, etiamsi locus paulo longior sit, ab

vs. 4 quaedam describam: ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ΑΠΕΣΤΕΙΛΕΝ ὁ θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, INA τοὺς ὑπὸ νόμου ἔξαγοράσῃ, INA τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν. ὅτι δέ ἐσμεν υἱοί, ΑΠΕΣΤΕΙΛΕ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν, κράζον Ἀββᾶ ὁ πατήρ. εἰ μὲν οὖν ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ Φύσει οὖσι θεοῖς· νῦν ΔΕ γνόντες θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ θεοῦ, πῶς ἐπιτρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ σοιχεῖα, οἵς πάλιν ἀνωθεν δουλεῦσαι θέλετε; ἡμέρας παρατηρεῖσθε καὶ μῆνας καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς, in quibus tamen malim παρατηρεῖσθαι et conferri iubebo Brunonem Bauerium p. 50. Sed lepidum est quod vs. 13 sqq. viri docti suspicantur; primum propter ea quae ibi leguntur: οἴδατε δὲ ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὑηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον, coll. cum 2 Cor. XII 2, credunt Apostolum comitiali morbo correptum fuisse idque minime absurde, licet incerta suspicio sit. Deinde pergunt et propter vs. 15: εἰ δυνατόν, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἔξορύξαντες ἐδώκατε μοι, sibi persuaserunt Paulum oculis laboravisse, quam praesertim 2 Cor. XII 7 queratur περὶ τοῦ ἐν τῇ σαρκὶ σκόλοπος et Num. XXXIII 55 memorentur σκόλοπες ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς. Hoc est illud quod apud Aristophanem legitur: *Ω Ζεῦ βασιλεῦ, τῆς λεπτότητος τῶν φρενῶν!* Sequuntur vs. 21—31, quos Manenius partim servavit, sed nunc cognoscat mihi quis diversa doctorum hominum iudicia. Scribit Prinsius de *Ep. ad Gal.* p. 53: *Overtuigd dat hij in het geen voorafgaat zijn pleit gewonnen heeft, kan hij zich als ten overvloede deze Spielerei veroorloven, al heeft hij daaraan zeker meer bewijskracht toegekend, dan zij voor ons bezitten kan.* Contra assurgit Bruno Bauerius p. 56, qui postquam contulit Rom. IX 7—9 ita pergit: *Unser Compilator hat diesen Gedanken fortgebildet und zwar diessmal in einer sinnigen Weise. Utri creditis, Quirites? Evidem anceps haereo.*

XL. In quinto capite nihil magis miror quam illud quod vs. 2 legitur: ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει. diversum certe est quod probatur Rom. XIV et II 29. Deinde idem ille Paulus qui circumsectionem tam vehementer condemnabat, aliis tamen poterat eandem commendare videri vs. 11: εἰ περιτομὴν ἔτι (sed in F G ἔτι deest) κηρύσσω τι ἔτι διώκομαι; quod certe non expedivit Holstenius p. 124 et equi-

dem sequi malo Brunonem Bauerum p. 61: *Wo aber ist eine Spur von diesem Vorwurf zu finden? Der Verfasser hat es nicht einmal gewagt, in seinem Brief diesen Vorwurf möglich zu machen und Andere aussprechen zu lassen — kurz er hat ein Unding gebildet.* Multa in reliquis mihi, fateor, obscura sunt; sed unum est de quo ausim contendere Manenium erravisse aut certe temere incertam suspicionem in suam recensionem intulisse. Ad vs. 4: *κατηργήθητε ἀπὸ Χρισοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε, τῆς χάριτος ἐξεπέσετε,* ad eum locum Tertulliani est adnotatio: De servitute igitur exemptos ipsam servitutis notam eradere perseverabat, circumcisionem: quae verba mihi quidem non usque- quaque expedita sunt, sed Manenius suspicatur Marcionem et Tertullianum in suis libris legisse: *καταργεῖτε τὸ σημεῖον τῆς δουλείας· οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε, τῆς χάριτος ἐξεπέσετε.* Non sane hoc scripsit qui scripsit 1 Cor. VII 18: *περιτετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω· ἐν ἀκροβυσίᾳ κέκληται τις; μὴ περιτε- μένέσθω.* Quam miror Manenium illud *καταργεῖτε τὸ σημεῖον τῆς δουλείας* ipsi Paulo tribuere ausum esse! potuitne serio credere Apostolum commendavisse id quod describitur a Celso de Med. VII 25? Nihilne valet contrarium testimonium quod excitavimus ex Epistula ad Corinthios? Sed aliud fortasse Manenius in mente habuit et equidem tali argumento uti nolim, cum adsint difficultates insuperabiles, ut aliunde anquirere nihil opus sit. Nec magis eiiciam vs. 6: *ἐν γὰρ Χρισῷ οὕτε περιτομή τι ἰσχύει, οὕτε ἀκροβυσία, ἀλλὰ πίσις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη,* quae verba per coniecturam tribuit interpolatori Catholico. Proverbium vs. 9: *μικρὰ ξύμη ὅλον τὸ Φύραμα ξυμοῖ* perperam translatum est ex 1 Cor. V 6, ut demonstravit Br. Bauer. p. 60. Vs. 10 *πέποιθα εἰς ὑμᾶς δτι οὐδὲν ἄλλο Φρονήσετε* minime convenit cum IV 20: *ἀποροῦμαί ἐν ὑμῖν totiusque Epistulae colore.* Ad vs. 13: *μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκὶ,* recte idem Bauerius et alia et hoc: die Beschränkung tritt sehr plötzlich, sehr unvorbereitet ein und erscheint für die Galater um so unnöthiger, da sie so wenig von der christlichen Freiheit etwas wissen wollten, dass sie lieber die Knechte des Gesetzes seyn wollten. Itidem vide p. 65 de vs. 17 et p. 67 de vs. 20 aliaque quae non vacat describere.

XLI. In sexto capite plurima insunt negligenter enunciata,

sed paucis rem absolvam, nam si in superioribus non persuasi, non certe persuadebo in paucis quae adhuc restant. Diligens est praeterea Brunonis Bauerii disputatio, qui hoc prae ceteris egit ut ostenderet scriptorem ubique pendere ex Epistulis ad Romanos¹⁾ et ad Corinthios. Vs. 1 hiat sententia: καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον σκοπῶν σεαυτόν et ut reliqua taceam, quomodo nunc Galatae repente πνευματικοὶ fiunt, qui in superioribus tam acerbe redarguuntur? Pugnant vs. 2: ἀλλήλων τὰ βάρη βασάζετε et vs. 6: ἔκαστος τὸ ἵδιον Φορτίον βασάσεται. Quid tandem est vs. 12: ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκὶ, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι? Quid est εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκὶ? Bauerius intelligit die den Galaten sich angenehm nach dem Fleisch machen wollen und sie zur Beschneidung zwingen. Holstenius p. 133 interpretatur: welche einen schönen Schein haben wollen im Fleisch. Mihi quidem illud εὐπροσωπῆσαι supra quam decenter dici potest, ridiculum videtur; paulo minus ineptum foret εὐπρεπῆσαι, quod si quis negat alibi reperiri, respondeo etiam εὐπροσωπῆσαι ἀπαξ tantum εἰρῆσθαι. Qui autem abstrusis disquisitionibus delectantur, nam equidem me ab iis alienum profiteor, iucunde conferre poterunt Holstenium *Ev. Pauli et Petri* p. 343. Cetera omnia negligentissime composita sunt et quod additur vs. 17: τοῦ λοιποῦ κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω, causa minime appareat cur scriptor se vetet interpellari. Auscultabo tamen neque ei in posterum κόπους παρέξω. Sic enim mihi persuasum est, eo lucidius aliquando effulsuram esse divinam ac plane incomparabilem Pauli ipsius imaginem, quo eam longius removeris ab Epistularum rabbinica dialectica, quae etiamsi Iudeis placere potuerit, Gentiles certe neutiquam ad Christi fidem potuit adigere.

Amstelodami
d. 4 m. Maii 1888.

1) De eo argumento nunc vide Steckium inde a p. 50.
